

utolsó részek a Rousseau-i „emotív nyelv” eredetének kérdését, az írás helyszínének fontosságát mutatják be az „önrekonstrukció” megkísérlésében.

Ez a gondolatébresztő könyv Rousseau magyarországi megismerésében, árnyalt értelmezésében jelentős esemény, a figyelmes olvasó ugyanolyan örömet találhat benne, mint amelyet a könyv fiatal és tehetséges alkotója könyve írása és Rousseau írásainak fordítása közben. (*Kijárat*)

PENKE OLGA

A felszín lényege: a filozófus memoárja

VAJDA MIHÁLY: TÚL A FILOZÓFIÁN

Vajda Mihály a magyar és az európai filozófiai élet fenegyereke, amolyan *enfant terrible*, aki előszeretettel vállalja fel a diskurzusrendeket felrúgó és a mindenre rákérdező ironikus szerepét. 2013-ban a *Kalligram*nál a *Fiatalkori írások*kal elindult a szerző négykötetesre tervezett életműkiadása, miközben 2001-től rendre-másra olvashatunk tőle személyesebb, életrajzi, napló- vagy éppen vallomásszerű, a műfaji határokat feszegető könyveket (*Tükkörben*, *Illiszosz-parti beszélgetések*, *Mesék Napnyugatról*, *Sisakrostély-hatás*, *Szókratészi buzatban*). Ez utóbbi sorozat legújabb, 2013-ban megjelent darabja a recenzeált tanulmánykötet, melynek rövid bevezetőjében a szerző nem csak „másként gondolkodásra” invitál (mi hív gondolkodni?), hanem ígéretet tesz, miszerint nem untatni, szórakoztatni fogja olvasóját. A provokatív felütésben óva int a szakfilozófikus fejtegetésektől, tudniillik azok unalmasak (7.), és inkább a játékos komolyság dialogikus terepén kíván mozogni.

A kötet szövegei igen különböző karakterűek: eltérőek nemcsak műfajilag vagy keletkezésük idejében, hanem terjedelemben is. A legtöbb 2008 óta íródott esszé, tárcsa és recenzió, míg a holokauszt-blokk könyvkritikái 2005-ből valók, illetve a leghosszabb a „*Jöjj el szabadság, te szülj nekem rendez*” tanulmány 2004-es keletkezésű. Vajda láncszemszerűen fűzi össze írásait, és rövid összekötő sorokkal segíti az olvasót, hogy az valamiképpen követni tudja a szerző szellemi és egyéb kalandozásait. A recensens a kötet bebarangolásakor diderot-i és sterne-i allúziókra is lelt, ám ezek jobbára a szerző stílusát jellemzik, nem szándékolt intertextuális mozzanatok. A kezdő könnyedebb hangú, *Viola vendégkönyvébe* című írás életrajzi elemeket, gyermekkori emlékképeket közöl, aktuálpolitikai kiszólásokkal, miközben képet kapunk az olvasmányaiival és készülő szövegeivel bíbelődő filozófusról. Az első – a kötetben nem jelölt – nagyobb blokk szépirodalmi olvasmányokra reflektál a későbbiekben is többször idézett Sebald *Szédület. Érzés* című műve vadász-alakjának értelmezésétől kezdve (*G., a vadász*), Bazsányi Sándor Nádas-könyvének kritikáján át (*Kedves Amanda, mondja, lehetek ma komoly?*) Elfriede Jelinek *Kéj* című regényének méltatásáig („*Kicsit mindig sekélyebb a kéj*”). Élvezetes és izgalmas látni, hogy a lényegre fókuszáló filozófusi attitűd hogyan és

mit vesz észre irodalmi művekben. A Jelinek-regényhez fűzött hiperszubjektív „»szar«, »zseniális«, »szar«, »zseniális» megjegyzés ugyan nem tartozik a mű kritikai recepciótörténetének csúcspontjai közé (43.), elemzéseiben viszont számos fontos mozzanatra figyel fel Vajda. Kifejezetten remek a karkai áthallások észrevételezése Sebaldnál (piros pont a bárka-tetoválásért), és figyelemre méltó a nádasi irónia és tragikum megközelítése (itt az alazónia veszélyére történő utalásért jár a pont). Különös érzékenységgel reagál a szerző Bazsányinak a *hiánypótló* történetek mindent kimondó feltárulkozására a *Párbuzamos történetek* és az *Emlékiratok könyve* értelmezése kapcsán. Vajda szerint Nádas nem sejtet, nem titkolózik, s ezzel „a mélység – nevezzük itt lényegnek – a felszínen van”, a felszínre kerül a kiazmikus átfordítás eszközével. Hosszabban idézve: „S az írónak, aki ma már csakis ironikus lehet, az a feladata, hogy úgy ábrázolja a felszínt, hogy ráöjünk: az nemcsak ön maga, hanem más is, s ráadásul minden olvasónak másik más” (31.).

Míg a Nádas-értelmezés és a Jelinek-recenzió között a vágy, illetve a szexualitás sivár nyelve a kapocs (Vajda boldogan ismétli el háromszor az anális aktusra tett utalást), addig a szépirodalmi blokkhoz az európai kultúra válságával foglalkozó három szöveget – a történefilozófiai és etikai kérdésfeltevésekkel foglalkozó *Isten nyomokban...?*, a kultúrkritikai *Alkony/Nightfall/Dämmerung – Götterdämmerung* és a politikafilozófiai témájú „*Jöjj el szabadság, te szülj nekem rendet*” – a sivárság, a sivatagosodás és az alkony képei fűzik hozzá. Az új világ – állítja kíméletlenül Vajda – „nem rendelődik alá többé semmifajta archénak”: az *an-archi-a* világa lesz, ahol „a Jó választása véletlenszerűen akár még a világot is jobba teheti” (57–58.). Érdekes párhuzamként megemlíthető, hogy hasonló gondolatok olvashatók a brit konzervatív filozófus Roger Scruton 2010-es *A pesszimizmus haszna és a hamis remény veszélye* (*The Uses of Pessimism and the Danger of False Hope*, magyarul 2011-ben jelent meg Csordás Gábor fordításában a *Noran Libro Kiadó*nál) című könyvében. A kötet már említett leghosszabb tanulmánya, az arendti politika-fogalom értelmezése, mintegy kilóg a sorból. Ugyan a felütésben ígért komolykodó hülyéskedéstől jó messzire kerülünk, ám a bőséges arendti idézet értelmezésével világos képet kapunk arról, mi a baj a mai politika-felfogással. Lenyűgöző a folyamat végigkövetése, ahogy a görögök poliszának szabad véleménynyilvánításából, a rómaiak barát vs. ellenség megkülönböztetésének hangsúlyozásán át (vö. Carl Schmitt) elérünk a francia forradalomig, mely politikai forradalomból a szegényebb rétegek társadalmi forradalmává lesz, hogy végül a jólétért kampányoló modern politikumhoz jussunk – azaz Vajda összegzésében végigkövet-hetjük, hogyan válik az agóra sivataggá.

A tömegdemokrácia kritikája után még sötétebb és komorabb, a soához kapcsolódó írások következnek. Az öt szövegből álló blokkot egy eddig még nem közölt személyes hangú írás nyitja, melyet a szerző 2004. november 10-én adott elő a németországi Bensheimben, a hatvanhat évvel ezelőtti eseményekre emlékezve, és az áldozatok emléke előtt tisztelve. A személyes hangvételű *Kristallnacht* után a szerző négy könyvkritikája járja körül a zsidóüldözések, a munkatáborok tapasztalatát, illetve a németek felelősségét. Teszi mindezt úgy, hogy – egy lényegyet kereső és általánosságokban mozgó filozófustól szokatlan módon – elveszik a részletekben, és néhol *kisajátítja* az olvasottakat. Victor Klemperer romanisztika

professzor kétségbeesett naplőbejegyzései és érteni-akarása eszébe juttatják saját élettörténeteit (*Megőrizni a tartást*), majd bőségesen idéz az átélt borzalmakat és megpróbáltatásokat dokumentáló Helen Epstein *Anyám nyomában* című könyvéből, aki a cseh és morva falvak zsidó közösségeinek életét mutatja be zsidó nőikkel készített interjúkon keresztül (*A semmiből egy új világot épít...*). Ugyanígy kerülnek elénk felvillantott sorsok és élettörténetek a „*Túl akartuk élni*” kritikában, mely Laurence Rees *Auschwitz*-könyvét mutatja be. Ahogy Vajda írja, „a történetek száma, ha nem is végtelen – egyre kevesebb már a még élő túlélő –, de hosszan-hosszan mondható. Tanulságuk meg amúgy sincsen. De – engem legalábbis – újból és újból elgondolkoztatnak” (134.). A holokausztot átélő emberek elbeszélései idézhetők, ugyanakkor az egyes narratívák az abszurditás megélésének olyan tapasztalatáról szólnak, melynek befogadásához az átlagolvasó nehezen lel fogódzót. Tanulságokkal és helyzetelemzéssel Michael Stürmer történésznek a Német Birodalomról szóló alapos könyve szolgál, illetve az arról szóló rövid recenzió (*Megváltoztak-e a németek?*).

Így, nagyjából a könyv felénél a recenzens kezd arra gyanakodni, hogy bár nem szakfilozófiát olvas, de a szerző elfeledkezett a bevezetőben beígért könnyed, szórakoztató hangról. Valljuk be, talán nem is vettük komolyan ezt az ígéretet, a soa-blokk után pedig Vajda maga is reflektál a kötet elkomorodó írásaira, és továbbra is „a játékos párbeszédben lát[ja] ma a filozófia lehetőségét” (143.). A barátokkal folytatott – valós és elképzelt – párbeszéddek előtt, amolyan intermezzóként, a szerző egyik kedvelt írójának, Krasznahorkai Lászlónak az interjúkötetéről ír. A filozófus igen szimpatikus módon méltatja az író filozofikusságát, és a „menekülő költő” szinte rousseau-i tépelődő alakká válik írásában. Az egész kötetben végig húzódik a filozófia és irodalom párbeszéde, ahogy Vajda fogalmaz, „a filozófia nem egzakt, s nem is tudomány, és hogy a filozófusok nem csekély része ma azon erőlködik, hogy azzá tegye, az azzal az értékvesztéssel függ össze, amiről Krasznahorkai egész munkássága szól. Hogy gondolatait nem rendszerezi, attól azok még komolyan veendőek” (149–150.). Arendt Nietzsche után sivatagosodásról, Vajda alkonyulásról, Krasznahorkai a „bunkóság globalizálódásáról” beszél – ám oázisok vannak (miképpen lehetségesek?); a magyar író például Japánban véli megtalálni a minőség világát.

A kötet utolsó nagy blokkjában a barátokat köszöntő kötetekbe szánt tanulmányok kaptak helyet, közbeiktatva pár személyes hangvételt, naplőszerű írást. A „...*démon rántette a kezét*” szövegben Vajda egy barátság történetén keresztül (a kezdeti egymásra hangoltság, a személyes találkozások, majd a levélváltásokból kibontakozó eltávolodás és a kommunikáció megakadása) mond el sok mindent mai viszonyainkról, ahol éppen a másik annyira más gondolatai emelnek falakat a majd négy évtizede barátok közé (167.). A párbeszéd fontosságát hangsúlyozandó, a Mozart-kutató Fodor Géza emlékére készült szöveg, *Mozart a változó világban*, az operák, főként *A varázsfuvola* és a *Don Giovanni*, világképének értelmezése körüli vitává fajul. Jacques Derrida barátainak írott emlék-, illetve gyászszövegeiben jegyzi meg, hogy azokban, a tőlük idézett sorokban életre kelnek, mintegy élővé válnak, megelevenednek a halott barát gondolatai (*Chaque fois unique, la fin du monde*). Vajda erre itt rezignáltan legyint, hiszen pont az ellenkezőjéről számol be: „Most, hogy belefogtam a szövegbe, most kezd nekem Géza meghalni”

(191.). A bealkonyulás tematika köszön vissza a humaniorák és az európai kultúra válságán elmélkedő írásokban (*Hét perc a vasorrú bábáról, A humaniorák helye [rekapituláció, egyetértés és provokáció]*), ahol az egyetem, az *universitas* helyzete központi kérdéssé válik. Kant mellett Derrida gondolatai a főszerep a „fakultások [örök] vitájában”, mely valójában a hasznosság mibenlétének körüljárása. Nem mindegy, emeli ki Vajda, hogy az egyetem a közjót szolgáló szakembereket vagy az igazságot és a kultúrát szolgáló tanárokat képez (222.). Olyan egyetemről álmodik, ahol – Arendt szavaival szólva – „a *gondolkodásra* megy ki a játék”; az ilyen intézmény az „*értelemadás helye lenne*” (228., kiemelések az eredetiben).

A kötet utolsó szórakoztató szövegei közül kiemelném a (részben) Vörös Istvánnak a *Heidegger, a postahivatalnok* című verskötetéből szemezgető darabot, melynél végre tényleg „röhögünk Heideggeren”, és az is kiderül, mi hiányzik a *Lét és időből*. A személyes élményeket, észrevételeket rögzítő *Para(noid)jelenségek* az örkényi groteszket idézi, míg az *Old Amsterdam avagy az Alte Monarchie* írásban a Habsburg-mítosz értelmezése önéletrajzi elemekkel és álmokkal keveredik (vö. feuilletonnak készült anno). A betegség és az álmok motívumai térnek vissza a *Feltámadásban*, ahol a kötet korábbi szereplői, Sebald-Kafka vadásza vagy éppen Mozart is átsétálnak a színen. Ha már a bevezetőben Sterne előkerült, a recenzius játékosan visszakérdezhetne *Tristram Shandyt* idéző módon, mintegy tesztelve az olvasó éberségét, hogy aztán mi van a bizonyos öltönnyel.

A kötet zárótanulmánya, *Napló és önéletrírás – filozófia az irodalom batárán*, valamiképpen összegzőre sikeredett (vö. *profession de foi*); talán a recenziusnak is ezzel kellett volna kezdenie. Vajda egyrészt reflektál korábbi önmegismerő-szók-ratészi experimentum-köteteire, ahol ugyan írásokat közöl, mégis a filozófia spontaneitását, annak beszédtörténés jellegét hangsúlyozza. A háttérben érezhetően ott bujkálnak Derridának az írást és a beszédet illető gondolatai, ahogy Vajda mondja „évek óta folyamatosan izgat filozófia, személyesség és szóbeliség viszonya” (283–284.). Meglátása szerint a napló formájában talált rá arra az írásformára, ahol személyes, emlékező és bölcselkedő kontemplációit a szóbeliséghez közelítve kifejezheti. Másrészt, ebben az írásban újra előkerül Nietzsche – ezzel negyedszer elismételt – mondása a nagy filozófiáról, mely „nem más, mint szerzőjének önvallo-mása, s egyfajta akaratlan és észrevétlen *mémoires*” (293.). A vallomásszerű írás másik filozófus hőse Nietzsche mellett Rousseau, akinek *Vallomások* és *A magányos sétáló álmodozásai* pontosan Vajda felvetését, a filozófia alapvetően önmeg-értő és önéletrajzi voltát tematizálja. Ezen a ponton a recenzius csak sajnálja, hogy a szerző nem említi például Derrida kései vagy éppen Paul de Man allegorikus Rousseau-olvasatát, melyben szépen feltárul a filozófus öncsaló önmegismerése (vö. Derrida *Papier Machine, de Man Az olvasás allegóriái*). Valamint hiányolja, hogy Vajda nem utal vissza Walter Benjaminsnak a kötetben korábban már idézett adottságára, miszerint képes volt, vagy legalábbis kísérletet tett arra, hogy „saját életanyagát, *esetleges és gyarló* biográfiájának adalékait *elméletének* anyagává” te-gye (183–184, illetve 242. kiemelések tőlem – A. É.). Ebben, a talán éppen Rous-seau-t karikírozó mondatban, egyedi és általános, jelenség és lényeg, illetve a fel-színi és a mély értelmű oly sajátosan fonódik egybe, hogy együtt a derridai perfor-mativitás koncepciójával, a memoár – akár a filozófusé – új alapokra helyezhető.

Ha már a vallomásokról tartunk, a recenzens végig kötelezőnek érezte, hogy kötetsszerző-elvek után kutasson, és feltárja akár a szerkesztés hiányosságait. Igen, vannak szerkesztésbeli hiányosságok, sok idézetnél nincs pontos oldalszám, sőt van, ahol a recenzeált könyv adatai is hiányoznak (111.), és az is szembeűnő, hogy számos saját gondolat, illetve idézet – például Arendttől vagy Sebaldtól – kétszer-háromszor ismétlődik. Bosszantóan sok elírás és gépelési hiba maradt a szövegekben; Blaschtik Éva fordító pedig megérdemli, hogy neve helyesen szerepeljen mindenhol (lásd 272. és 274.). A recenzensnek volt szerencséje szerkeszteni a szerző egyik tanulmányát, így pontosan látja a hibákat, melyeket a kötet szerkesztője nem vett észre. Ám ezen nagyvonalúan *túl* kell lendülni: nem ez a *lényeg*. A könyv – filozófián innen, filozófián túl – *részleteiben* is jó könyv: szórakoztat, közben elgondolkodtat, és a filozófus közveszélyesen őszinte hangja, mint valami kisördög (a Vajda-imp), még sokáig visszhangzik majd az értő olvasó fejében. (*Typotex*)

ANTAL ÉVA

Főszerkesztő és felelős kiadó: ACZÉL GÉZA
Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége
Tipográfia: Kass János
Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége. Nyomás: PIREHAB Nonprofit Kft. Nyomdaüzeme,
Debrecen
Felelős vezető: Becker György vezérigazgató
Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. Telefon és fax: (52) 412-626 — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900). További információ: 06 80/444-444; hir-lapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 6000 Ft, félévi 3000 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.